

Covid-19 Aşısına Maliye Teorisinden Bakmak: Erdemli Mallar Bağlamında Bir İnceleme¹

Looking At The Covid-19 Vaccine From Theory Of Public Finance: A Review In The Context Of Merit Goods

Servet YILDIRIM², Servet AKYOL³

Öz

Erdemli mal kavramı maliye teorisinin temel konularından bir tanesidir. Buna karşın kavram İngilizce ve Türkçe alan yazında yeterince ele alınmamaktadır. Erdemli mal kavramı tüketici tercihlerinin tam ve doğru olarak ortaya çıkmadığı zaman eksik tüketilen, bu nedenle de kamusal müdahale gerektiren mallar olarak tanımlanabilir. Maliye teorisi açısından zorunlu aşılama, okullarda bedava süt dağıtımı, eğitim vb. mal ve hizmetler erdemli mallar olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde erdemli mal kavramı ekonomik ve toplumsal yaşamdaki birçok mal ve hizmet açısından değerlendirilmeye ve tartışılmaya açık bir konudur. Bu çalışmanın amacı erdemli bir mal olarak Covid-19 aşısını ve aşılamanı maliye teorisi açısından incelemektir. Küresel ve ulusal düzeyde Covid-19 aşısına ve aşılamanı yönelik olumsuz tutumların arttığı gözlenmektedir. Aşı karışıklığının artması nedeniyle aşılama yeterli düzeyde gerçekleşmemekte, bu ise pandemi ile mücadeleyi olumsuz etkilemektedir. Zorunlu aşılamanın gündeme gelmesi ise bireysel özgürlüklere kamusal müdahale olarak değerlendirilmektedir. Kamusal otoriteler, aşı konusunda yurttaşları şeffaf bir biçimde bilgilendirmeli, meslek örgütleri aracılığıyla kamuoyunu aydınlatmalı, aşı olmayı özendirilmelidir. Böyle bir yaklaşım erdemli malların sağlanmasında otoriterlik eleştirilerini aşmak için de uygun bir alternatif olacaktır.

Jel Kodları: H40, H41, H49

Anahtar Kelimeler: Erdemli Mallar, Covid-19, Covid-19 Aşısı, Aşılama

Abstract

The concept of merit goods is one of the main subjects of the theory of public finance. However, the concept is not adequately addressed in the English and Turkish literature. The concept of merit goods can be defined as goods that are under-consumed when consumer preferences are not fully and correctly revealed and therefore require public intervention. In terms of theory of public finance, goods and services such as compulsory vaccination, free milk distribution in schools, education, etc. are defined as merit goods. Today, the concept of merit goods is a subject open to evaluation and discussion in terms of many goods and services in economic and social life. The aim of this study is to examine the Covid-19 vaccine and vaccination as a merit good in terms of theory of public finance. It is observed that negative attitudes towards the Covid-19 vaccine and vaccination have increased at the global and national level. Due to the increase in anti-vaccination sentiments, vaccination is not carried out at a sufficient level, which negatively affects the fight against the pandemic. Compulsory vaccination is considered as a public intervention in individual freedoms. Public authorities should transparently inform citizens about vaccination, inform the public through professional organizations, and encourage vaccination. Such an approach would also be a suitable alternative to overcome the criticisms of authoritarianism in the provision of merit goods.

Jel Codes: Merit Goods, Covid-19, Covid-19 Vaccine, Vaccination

Keywords: H40, H41, H49

¹ Bu çalışma 35. Uluslararası Maliye Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve değiştirilmiş biçimidir.

² Doktora öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Maliye Ana Bilim Dalı, servetyildirim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8481-1593

³ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, sakyol@akdeniz.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5360-2660

1. Giriş

Erdemli mal kavramı kamu maliyesi teorisi içinde uzun bir geçmişe ve özel bir konuma sahiptir. Musgrave tarafından 1950'lerde gündeme getirilen kavramın merkezinde hem tüketici tercihleri ve tüketici egemenliği konusu hem de bu mal ve hizmetlerin nasıl ve kim tarafından sunulacağı sorusu yer almaktadır. Herhangi bir mal ve hizmetin erdemli mal olarak ele alınması tüketici tercihlerine bir müdahaleyi ve kamusal sunumu gündeme getirmektedir. Bu nedenle de anaakım iktisat tarafından büyük oranda göz ardı edilmiştir. Çünkü anaakım iktisadın temel hareket noktası bireysel tercihlerdir ve bireysel tercihleri gerçekleştirecek asıl mekanizmada piyasa sistemidir. Oysa erdemli mal ve hizmetlerin sunumu gündeme geldiğinde kamusal müdahale ister istemez ortaya çıkacaktır. Anaakım iktisat açısından bireysel tercihlerin üzerinde, onlardan üstün ve onların yerini alacak değerler olabileceği fikri kabul edilmez.

Erdemli mallar özel ve kamusal mallarla birlikte üçüncü bir mal kategorisi olarak tanımlanmaktadır. Erdemli mal kavramı tüketici tercihlerinin tam ve doğru olarak ortaya çıkmadığı zaman eksik tüketilen, bu nedenle de kamusal müdahale gerektiren mallar olarak tanımlanabilir. Bu tür malların klasik örnekleri zorunlu aşılama, okullarda bedava süt dağıtımı, huzur evleri, emniyet kemeri, sanatın finansmanı, doğal ve kültürel mirasın korunmasına yönelik hizmetlerdir. Günümüzde erdemli mal kavramı ekonomik ve toplumsal yaşamdaki birçok mal ve hizmet açısından değerlendirilmeye ve tartışılmaya açık bir konudur.

Bu çalışmanın amacı erdemli bir mal olarak Covid-19 aşısını ele almak ve tartışmaktır. Çalışma iki açıdan literatüre katkı sağlama iddiasındadır. Bunların ilki Türkçe literatürün geliştirilmesine yöneliktir. Öyle ki, Türkçe maliye/iktisat yazınında doğrudan erdemli mal⁴ kavramı üzerine yazılan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. İkinci olarak Covid-19 aşısı ile ortaya çıkan soru ve sorunların erdemli mal bağlamında incelenebilir olmasıdır. Covid-19 aşısı bağlamında gündeme gelen en temel konular aşılardan vatandaşlara ücretsiz sunumu, aşı yaptırmanın zorunlu hale getirilmesi, aşı karşıtlığı için yeterli bilginin yurttaşlara sunulmaması, gelişmekte olan ülkelere aşı temini ve aşılardan güvenli olup olmadığıdır.

⁴ Türkçe iktisat ve maliye yazınında doğrudan erdemli mal kavramını ele alan az sayıda çalışma olmakla birlikte, yakın zamanda bu konudaki çalışmaların arttığı söylenebilir (Kayalidere ve Özcan, 2019; Aydın ve Çalışkan, 2019; Zülfiuoğlu ve Soydan, 2019; Uğur, 2020; Akdere ve Özpınar, 2021).

Çalışma bu açıdan günümüz toplumsal yaşamın en temel sorunlarından biri olan Covid-19 aşısını teorik bir bakışla incelenmektedir. Önümüzdeki yıllarda salgın hastalıkların devam edebileceği ve hızla yayılabileceği dikkate alındığında, koruyucu sağlık hizmetleri ve aşı konularının daha fazla ele alınması ve incelenmesi son derece önemlidir.

Çalışmada ilk olarak erdemli mal kavramının teorik ve tarihsel gelişimi mevcut literatüre odaklanarak incelenmekte, devamında Covid-19 aşısı erdemli mal olarak kabul edilerek olası durumlar tartışılmaktadır.

2. Erdemli Mal Kavramı: Literatür İncelemesi

Erdemli mal kavramı Musgrave tarafından 1950'lerin ikinci yarısında bütçe teorisi konusunu incelediği çalışmasında gündeme getirilmiştir. Kavram Almanya'da yayınlanan Public Finance Analysis (FinanzArchiv) adlı dergide gündeme gelmiş ve bu dergide uzun yıllar tartışılmıştır. Erdemli mal kavramı gündeme geldiğinde kavramın gerekli olup olmadığı, iktisadi mallar açısından önemi, belirsizlik ve tüketici tercihleri bağlamında bu malların normatif teorideki yeri ve bu malların kamusal sunumu temel tartışma konuları olmuştur.

Musgrave 1956 yılında bütçe teorisi konusunu ele aldığı çalışmasında hükümetin hizmet, dağıtım ve istikrar olmak üzere üç rolünü vurgulamaktadır. Bu üç ayrı fonksiyonel sınıflandırma hükümetlerin farklı şubeleri tarafından bu işlevlerin yerine getirilmesini gerektirir. Burada önemli olan nokta bu üç ayrı fonksiyonun aynı anda yerine getirilmesidir. Musgrave hükümetlerin bu üç fonksiyon içerisinde sınıflandırılmayan bazı ekonomik faaliyetlerin olduğunu kabul etmekte ve bunlara örnek olarak da ucuz barınma için kamu sübvansiyonları ve yoksullar için sağlık hizmetlerini⁵ göstermektedir. Bu mal ve hizmetler dağıtım/tahsis alanının kapsamına girdiği için kamusal mal özelliği göstermektedir. Fakat aynı zamanda gelirin yeniden dağıtım alanına da girmektedir. Dolayısıyla bu hizmetler aynı anda iki ayrı hükümet alanının görev kapsamında yer almaktadır. Musgrave mevcut teorik yaklaşımın bu durumu açıklamada yetersiz kaldığını ve yeniden dağıtıcı politikaların tüketici

⁵ Musgrave (1956/57;1959) erdemli mal örnekleri olarak kamu tarafından sağlanan okul yemekleri, düşük maliyetli konutlar ve eğitimi gösterir. Bunlara ek olarak zorunlu aşılama, okullarda bedava süt dağıtımı, huzur evleri, emniyet kemeri, sanatın finansmanı, doğal ve kültürel mirasın korunmasına yönelik hizmetler erdemli malların klasik örnekleridir. Bunun dışında bakış açısına bağlı olarak farklı erdemli mal ve hizmet örnekleri de ileri sürülmektedir; örneğin organik gıda sübvansiyonları (Mann, 2003), AIDS tedavisinde kullanılan ilaçlar (Kapstein ve Busby, 2010) ve yerel gazetecilik faaliyeti (Ali, 2016). Ayrıca alkol ve sigara gibi tüketilmesi arzu edilmeyen mallar da erdemsiz mallar olarak nitelendirir ve vergi yoluyla tüketimlerinin caydırılması önerilir.

tercihlerine dayanan tüketici egemenliği ilkesine aykırı olduğunu öne sürmektedir. Böyle bir durumda normatif ekonominin tüketici egemenliğinin sağlanması ilkesi göz ardı edilmektedir. Çünkü tüketiciler kimi zaman mantıksız seçimler yapabilecektir. Örneğin bazı aileler çocuklarına yeterli bir eğitimi sağlamadan ikinci bir ev veya buzdolabı almak isteyeceklerdir. Musgrave, bu noktada daha genel kamu ihtiyaçları teorisinden ayırt edilmesi gereken özel bir sorunun varlığına dikkat çeker ve bu tür durumları erdemli mallar⁶ olarak adlandırır. Ona göre erdemli mallar genel kamu ihtiyaçları teorisinden ayırt edilmesi gereken özel bir sorundur ve tüketicilerin malın niteliğini yeterli bir biçimde değerlendirememesinden kaynaklanan eksik bilgiden dolayı çok az tüketmeyi seçecekleri mallardır. Erdemli mallar bireysel tercihlerin sorunlu olduğu, tüketici egemenliğinin de geçerli olmadığı ve bu nedenle kamu müdahalesini gerektiren hizmetlerdir (Musgrave, 1956/57:341). Musgrave 1959 yılında yayınlanan Kamu Maliyesi Teorisi adlı çalışmasında kamu malları ile erdemli mallar arasındaki ilişkiyi ele alarak kavramı daha geniş bir bağlamda incelemiştir. Erdemli istekleri de kamusal isteklerin bir türü olarak tanımlayan Musgrave, erdemli isteklerin karşılanmasını toplumsal isteklerin karşılanması ile aynı biçimde açıklanamayacağını dile getirir. Erdemli isteklerin karşılanması tüketici tercihlerine bir müdahaleyi gerektirmektedir. Modern bir ekonomide tüketici tercihleri reklam, iletişim vb. nedenlerden etkilenebilmektedir. Böyle bir durumda tüketici egemenliği her durumda ortaya çıkamaz ve bireysel tercihler bozulabilir. Tüketici tercihlerinin bozulması ise erdemli mallar olarak nitelendirilen malların üretiminde kamusal müdahaleyi gerektirecektir (Musgrave, 1959:8-14). Kamu müdahalesinin gerekli olduğunu vurgulamasına karşın Musgrave, son kertede demokratik bir toplumda otoriter bir yöntemin olamayacağını ifade ederek erdemli mallar konusundaki tartışmaların kapısını açık bırakmaktadır.

Erdemli mallar kavramını Musgrave'in bıraktığı yerden alan Head (1966; 1969; 1988) Musgrave'in çabasının teşvik edici ancak belirsiz olduğunu, kavramın kamu politikaları ile ilişkilendirilmesinin de eksik olduğunu iddia etmektedir. Head (1966:4) erdemli malları “erdemli istekleri tatmin eden, eksik bilgi nedeniyle bireylerin çok az tüketmeyi seçecekleri mallar” olarak tanımlar. Bu gibi durumlarda hükümet, tüketimi teşvik etmek için müdahale

⁶ Musgrave erdemli mal kavramını “merit wants”, kamu mallarını ise “social wants” terimleri ile açıklamaktadır. Kavram daha sonra ‘erdemli mal’ olarak literatüre yerleşmiştir. Türkçe literatürde kavram erdemli mallar olarak kullanılmaktadır. Ancak Sönmez (1987) kavramı belki de daha iyi ifade edecek biçimde “vesayet altındaki mallar” olarak tanımlamaktadır.

etmelidir. Bilindiği üzere, tüketici egemenliğinin temel ilkesi piyasaya ilişkin tam bilgi ve tüketicilerin bu bilgilerden hareketle rasyonel değerlendirme yapabilmelerine dayanır. Modern ekonomide tüketiciler çeşitli kitlesel iletişim araçlarıyla örneğin reklamlar yoluyla etki altında kalmakta ve tüketici tercihlerinde bir bozulma ortaya çıkabilmektedir. Head (1966:4;1969:216) konuyu ayrıntılı hale getirerek çarpıtılmış tercihlerin nedeni olarak belirsizlik (eksik veya yanlış bilgi) ve irrasyoneliteyi (mantıksızlık) gösterir. Böylesi durumlarda bireylerin tercihleri “gerçek” tercihlerini veya “gerçek çıkarlarını” temsil etmez. Tüketiciler karşı karşıya kaldıkları piyasa alternatifleri arasında doğru bir seçim yapmak için ürün hakkında temel bilgiden yoksun olabilirler. Tüketicilerin sadece bir ürün hakkındaki bilgileri eksik olmayabilir aynı zamanda reklam yoluyla yanılgıya da düşebilir. Diğer taraftan tüketicilerin bilgileri tam ve doğru olsa bile, çarpık tercihlerin ortaya çıkması mümkündür. Bir bireyin konu hakkında tüm bilgilere sahipken bile hatalı bir seçim yapması olasıdır. Psikolojik olarak rahatsız ve olgunlaşmamış bireylerin tercihleri bu duruma örnektir. Head’a (1988:4) göre tercih çarpıtma sorunu veya çarpık tercihler sorunu erdemli mallar kavramının özünü oluşturmaktadır. Burada dikkat çeken nokta erdemli mallar olarak görünen durumların kamu malları ile olan yakın ilişkisidir, dahası iki kavramın yani kamu malı ile erdemli malın bazı durumlarda iç içe geçmesidir. Ancak buradaki temel farklılık erdemli malların bireylerin tercihlerinde düzeltme ihtiyacı duyulan mallar olmasıdır. Oysa kamu malları için böyle bir durum söz konusu değildir (Head, 1969:217).

Musgrave ve Head’ın erdemli mallara yönelik açıklamalarına en erken ve en sert eleştirileri McLure (1968:474) dile getirmiştir. McLure’un eleştirileri temelde iki noktaya dayanmaktadır. Bunların ilki McLure’a göre Head, Musgrave’in erdemli mallar kavramını bireysel tercihlerin ihlali yerine eksik bilgilere öncelik vererek yanlış yorumlamıştır. İkincisi Musgrave’in tanımladığı biçimiyle erdemli malların bireysel tercihlere dayalı normatif bir kamu ekonomisi teorisinde yerinin olmamasıdır. Dolayısıyla Head’in Musgrave’in terimini kullanması bu nedenle uygunsuzdur ve kafa karışıklığına yol açmaktadır. Görüleceği üzere, McLure’un eleştirilerinin odağında Musgrave’den ziyade Head yer almaktadır. McLure, Head’in erdemli malların temelinde eksik bilginin yer aldığı düşüncesiyle Musgrave’i ciddi biçimde yanlış yorumladığını iddia etmektedir. McLure’a göre, bireyler eksik bilgiye sahip ve tercihlerinin çarpıtılmış olduğu durumlarda bile, en uygun çözüm; hükümetlerin doğru bilgi sağlaması ve tercihleri çarpıtan/bozan yanlış bilgilendirmeyi önlemesidir. Dahası, devlet

bireyin ulaşamayacağı bilgilere sahip olsa bile, bireyin “gerçek” isteklerini, kendinin yapabileceğinden daha iyi karşılayacağına inanmak için kesinlikle hiçbir neden yoktur. Dolayısıyla, bu tür durumlarda kamu politikası için bir kılavuz bulunmaz, daha da önemlisi devletin vatandaşlar için en iyisini bildiğini iddia etmek, paternalizmi ve otoriterliği davet etmek anlamına gelecektir. McLure göre, böyle bir yaklaşımın Musgrave’in açıklamalarında kesinlikle yeri yoktur (McLure, 1968:485).

Brennan ve Lomansky (1983:185) erdemli mallar konusunun temelinde yer alan “tüketici egemenliği” ile “seçmen egemenliği” arasındaki karşıtlık ve gerilimi ele alarak bir orta yol bulmaya çalışmaktadır. Yazarlar bir anlamda Head ve McLure’un haklı olduğu noktalara dikkat çekerek sorunu “bireyci/bireysel erdemli mallar” kavramı ile çözmeyi denemektedir. Yazarlar bir bireyin birden fazla tercih sırasına sahip olma olasılığı göz önüne alındığında, erdemli malların sağlanması ile bireyci bir yaklaşım arasında mutlaka tutarsızlık olmadığını öne sürmektedir. Başka bir deyişle, alternatif bir kavram olarak bireyci/bireysel erdemli mal kavramı gündeme gelmektedir. Bu açıklama birinin diğeri ile tutarsız olabilecek üç tercihin olduğu varsayımına dayanır. Bu üç tercih; “piyasa tercihleri”, “yansıtıcı tercihler” ve “siyasi tercihler”dir. Brennan ve Lomasky’e göre, bireylerin bazı durumlarda piyasa tercihleri yerine yansıtıcı tercihlere oy vermeleri rasyonel olabilecektir. Bu ise serbest piyasada yeterli ölçüde üretilmesi mümkün olmayan mallara oy verilmesine ve erdemli mal üretmeyi öneren hükümetlerin desteklenmesine yol açacaktır. Dolayısıyla devlet tarafından üretilen ya da sübvansede edilen mallar artık bireysel erdemli mallar olarak nitelendirilebilecektir. Böylelikle tüketicilerin tercihlerine uygun malların sağlanması paternalizm biçiminde olmayacak ve metodolojik bireycilik paradigmasına da müdahale edilmeyecektir (Mann, 2006:513). Bu nedenle bireyci erdemli mallar ile paternalist erdemli mallar arasındaki fark, paternalist erdemli malların devlet tarafından siyasi destek olmadan sağlanmasıdır. Oysa bireyci erdemli malların sağlanmasında devlet, bu malların piyasa talebi düşük olduğu durumlarda siyasi destek almalıdır (Mann, 2003:462).

Erdemli mal kavramı üzerine yapılan tartışmalara önemli bir katkı da Ver Eecke (1998; 1999; 2003; 2008) tarafından yapılmıştır. 1990’ların sonundan itibaren yayınladığı bir dizi çalışma ile Eecke, erdemli mal kavramını Kantçı ve Hegelci bir felsefe bakış açısıyla yeniden ele alarak, Musgrave’in çizdiği sınırların ötesine taşımaya çalışmaktadır. Eecke’in katkıları iki

noktada toplanabilir. Bunların ilki erdemli mal kavramını felsefi bakışla ele alarak kavramın tarihsel kökenlerini A. Smith'e kadar götürmesidir. Böylelikle erdemli mal kavramının felsefi ve metodolojik boyutlarını genişletmiştir. İkincisi kamu malı ve erdemli mal arasındaki ilişkileri netleştirmeye çalışarak kavramın uygulanabilir olduğunu göstermesidir. Eecke (1998:134) erdemli mal kavramının Musgrave'in öngördüğünden çok daha geniş bir şekilde uygulanabilir olduğu iddiasındadır. Ona göre kavrama ilişkin bir paradigma değişikliğine ihtiyaç vardır. Bu paradigma değişimi ise bireyci bir ekonomi anlayışından siyasal ve kurumsal düzenlemelerin ekonomik performans üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu savunan sosyo-ekonomik bir bakış açısına geçilmesi ile mümkündür. Kendi felsefi bakış açısını Kantçı bir yaklaşıma dayandırarak açıklar. Eecke'ye göre, Kant burada yeni bir tür gerekçelendirme yöntemi sunmaktadır; '*mantıksal akıl yürütme yoluyla olasılık koşullarını aramak*'. Bu, günlük hayatta kullanılan mantığın aynısıdır. Çocukların susadığında onlara buzdolabında içecek bulabileceklerini söylemeye benzer bir durumdur. İsteseler de istemeseler de, susuzluklarına son verme ihtimalinin şartı, içecekleri buzdolabından kendilerinin çıkarmasıdır. Eecke, kendi bakış açısından hareketle, iktisadi düşüncenin hükümete Pareto ilkesine ve tüketici egemenliği ilkesine saygı gösterecek ekonomik faaliyetler izlemesinin gerekli olmadığını iddia eder. Bu açıklama iktisatçıların hükümete bazı vatandaşlar için dezavantajlı olabilecek bir takım ekonomik faaliyetler önerecekleri anlamına gelir. Bu nedenle ekonomi mutlaka politik ekonomi veya sosyo-ekonomi haline gelmelidir, burada ilk etiket daha çok siyasi boyutu, ikincisi ise erdemli (erdemsiz) malların sağlanmasında yer alan sosyal boyutu vurgulamaktadır (Eecke, 1998:138-140). Eecke'nin erdemli mal kavramının felsefi boyutlarına yönelik açıklamaları, iktisadi sadece bireysel tercihlerin açıklanması ile sınırlı bir alan olarak tanımlamaya yönelik bir itirazdır. Burada yapılmak istenen iktisatta çoğu zaman ihmal edilen etik ve ahlaki bir boyutu da analize dahil edilmesidir. Erdemli mallar tartışması ile yapılmak istenen tam da budur.

Eecke'nin (2003:702) diğer katkısı erdemli malların, kamu malları ve özel mallardan nasıl ayrılacağı konusudur. Bu durum üç nokta üzerinden açıklanmaktadır. Bunların ilki, erdemli malın sağlanmasının tüketicilere müdahale etme niyetini içermesidir. İkincisi bir erdemli malın, faydacı bir hesap temelinde değil, ahlaki nedenlerle gerekçelendirilmesidir. Üçüncüsü bir erdemli malın kamu malından farklı bir biçimde finanse edilmesidir. Eecke'ye (1998:137; 2008:96) göre siyasi sistemin sağladığı iki tür mal arasındaki farkı net bir biçimde anlamak

önemlidir. Kamu malları, hükümetin tüketicilerin isteklerine saygı göstermek amacıyla sağladığı siyasi ekonomik mallardır. Kamu malları bireylerin onları en uygun şekilde edinmelerini zorlaştıracak teknik (olgusal) özelliklere sahip olduğu için tüketicilerin yardıma ihtiyacı vardır. Erdemli mallar ise, hükümetin tüketicilerin isteklerini göz ardı ederek sağladığı siyasi ekonomik mallardır. Kamu malları ile erdemli mallar arasındaki ilişkiye Ali (2016)'de dikkat çekmektedir. Ona göre her iki kavramda piyasa başarısızlığının düzeltilmesi ilkesine dayanır. Ancak bu durum kavramların tanımlanması için yeterli değildir. Ali (2016:113-115)'ye göre, kamu malları söylemi çoğunlukla genel felsefi ve ahlakçı bir fikir olan "kamu yararı" kavramı ile yanlış bir biçimde kullanılmaktadır. Diğer taraftan, kamu malları teorisi tüketici tercihlerine ve tüketici egemenliğine bağlıdır. Bu yönüyle kamusal mallar, hükümetin tüketici isteklerine saygı gösterme amacıyla sağladığı mallar olarak tanımlanabilir. Bireyler bu tür malları tüketmediği bir durumda bu malların sağlanmaması gerekir. Buna karşın, erdemli mallar tüketim alışkanlıklarından bağımsız olarak malın sağlanması gerektiği inancına dayanır. Başka bir ifadeye göre, erdemli mallar hükümetlerin tüketici tercihlerini dikkate almadan sağladığı ve tüketici egemenliğinin ihlal edildiği mallardır. Erdemli mallar kavramsallaştırmasında, bireylerin tüketici davranışlarından bağımsız olarak belirli mallara erişiminin olması gerektiğini varsayan güçlü bir değer sistemi yer almaktadır. Normatif bir değer sisteminin varlığı geleneksel iktisat açısından arzu edilen bir yaklaşım olmayacaktır. Eecke'ye (1998:146) göre, belirli bir malın özel mi, kamusal mı yoksa erdemli mal mı olduğunu sormak yanlıştır. Sorulması gereken doğru soru, belirli bir malın hangi yönlerinin özel mal kavramı, kamu malı kavramı ve erdemli mal kavramı için tipik özellikler sergilediğidir⁷.

Erdemli mal kavramı tüketici tercihlerine müdahaleyi ve kamusal sunumu gündeme getirdiği için sıklıkla eleştirilmektedir. Yakın dönemdeki çalışmalar erdemli mallar bağlamında ortaya çıkan kamu müdahalesi ve otoriterlik eleştirilerine yönelik alternatif açıklamalar getirmektedir. Örneğin Cserne ve Desmarais-Tremblay (2018) erdemli mal kavramının

⁷ Bu duruma örnek olarak eğitim ve ekme verilebilir. Eecke, (1998:146) eğitimin kısmen kamu malı kısmen erdemli mal özellikleri sergilediğini öne sürmektedir. Mann ise (2006:518) erdemli mal bağlamında eğitime yönelik açıklamalarının teori ve pratik arasındaki boşluğu dolduracağını iddia etmektedir. Benzer bir durum ekme için de geçerlidir. Ekme birçok ekonomi ders kitabında özel bir mal olarak kabul edilir. Ancak bu malın devletin sağlama zorunluluğu olduğu da söylenebilir. Örneğin, besin içeriği hakkında basılı bilgiler, üreticilerin tercihlerine bir müdahaledir. Bu nedenle, bu gereklilik ekme sağlanmasında bir erdemli mal yönünün olduğunu göstermektedir.

modern ekonomide küçük bir rol oynadığını ifade etmektedir. Buna karşın erdemli mallar kavramı önceki kamusal müdahale biçimlerinden farklı etik söylemlere zemin açma potansiyeline sahip olması nedeniyle de önemlidir. Benzer şekilde, White (2019:249) ise dürtme (nudging) faaliyetinin erdemli malların dağıtılmasında etkili bir yöntem olacağını ve erdemli malları haklı çıkarmak için kullanılabileceğini ifade etmektedir. White'a göre, Davranışsal İktisadın katkıları ile erdemli malların sağlanması konusunda özgürlükçü bir paternalizm fırsatı ortaya çıkmaktadır. Dürtme olarak nitelendirilen faaliyetler erdemli malları teşvik etmenin modern bir yolu olabilecektir. Bir kafeteryadaki gıda maddeleri daha sağlıklı seçeneklerin daha çekici ve daha kolay erişilebilir olacak biçimde yeniden düzenlenmesi bu duruma örnektir. Gıda maddelerinin yeniden düzenlenmesi ile müşteriler daha az sağlıklı seçeneklerden uzaklaştırılabilecektir. Böylelikle erdemli malların tüketilmesinde temel sorun olan paternalist yaklaşımın yerine birçok insana hitap edebilecek modern, ince ve bilimsel bir yol olarak dürtme faaliyeti kullanılabilir.

3. Erdemli Bir Mal Olarak Covid-19 Aşısı

Musgrave'e göre erdemli mallar, tüketici egemenliği ilkesinden vazgeçmeyi düşünene kadar değerli (veya kötü) olan mallardır. Belirli bir yasal zorunluluk olmadığı durumda tüm ebeveynler çocuklarını okula göndermeyebilir veya yeterince aşı yaptırmayabilir. Böyle bir durum belirli aşılardan, belirli tıbbi muayenelerden, asgari eğitimin veya belirli yardım biçimlerinin zorunlu doğasına işaret etmektedir. Bu nedenle aşı ve aşılamaya sadece bireylerin tercihine bırakılmaz, bu nedenle kamusal bir müdahale söz konusu olur. Aşı bu anlamda erdemli malların tipik örneklerinden bir tanesidir. Aynı zamanda, aşı bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde biyotibbin en önemli alanlarından biridir⁸.

⁸ İnsanoğlu iki yüzyıldan fazla bir süredir aşılarından yararlanmıştı. Tarihteki ilk aşı Edward Jenner tarafından 1796 yılında çiçek aşısını üretmesiyle gerçekleşmiştir. Aşılamaya 19. yüzyıl Avrupası ve Amerika'sında büyük kabul görmüştür. Özellikle çiçek aşısının bulunması ile birlikte 1800 yılına gelindiğinde Avrupa'da 100 bin kişi aşılanmıştı. Çiçek aşısının keşfinden bu yana, hükümetler sık sık aşılamaya düzensiz ve eksik de olsa yatırım yapmıştır. Başlangıçta aşılar ulusal bir gurur ve saygınlık meselesi olarak görülmüş, toplumsal güvenlik, üretkenlik, koruma, fayda gibi kavramlar ile birlikte hızla halk sağlığının ayrılmaz bir parçası olmuştur. 19. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika'da çiçek hastalığı için eyalet yasalarına göre aşılamaya zorunlu hale getirilmiştir. 20.yy.da difteri, kızamık dâhil olmak üzere standart çocukluk aşıları, kabakulak ve kızamıkçık geliştirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) gibi ilgili kuruluşların kurulmasından sonra aşı programları küreselleşmiş ve 1974'te DSÖ, gelişmekte olan ülkelerdeki çocuklar arasında aşılamaya oranlarını önemli ölçüde artırmak amacıyla "Genişletilmiş Bağışıklama Programı'nı" (EPI) başlatmıştır (Stern ve Markel, 2005: 611-614). Fakat 1990'larla birlikte aşıya güven hali

Erdemli bir mal olarak Covid-19 aşısı iki başlık altında incelenebilir. Bu kapsamda ilk olarak aşı ve dışsallıklar konusu, devamında ise aşı bağlamında erdemli malların temel sorunları ele alınmaktadır.

3.1. Aşı ve Dışsallıklar

Erdemli mallar tüketildiklerinde güçlü pozitif dışsallıklar yaratan mallardır. Bu nedenle topluma yönelik aşılama, tıbbi muayene, asgari eğitim ve toplumun belirli kesimlerine yönelik yardım biçimleri dışsallıklardan kaynaklı olarak önem kazanmaktadır (Becchetti, vd., 2020:250). Dışsallık kavramını yeniden ele alarak ve onu tüm topluma yayarak, kamusal ve özel mallar arasındaki katı ikilikten kurtulmak mümkündür. Bir mal ve hizmeti tüketen ondan doğrudan fayda elde etmekte aynı zamanda bu tüketimin toplum açısından pozitif dışsallıklar yaratması erdemli malların önemini göstermektedir (Mendoza, 2011:283). Bu bağlamda aşılama en bariz örneklerdendir. Aşı aynı zamanda kişiye salgın hastalıklardan korunma imkânı sağlarken toplumsal aşılama oranının artmasıyla kitle bağışıklığına ulaşması açısından güçlü toplumsal dışsallıklar içermektedir.

Kimi zaman özel mal niteliği göstermiş olmalarına rağmen erdemli mallar tüketildiklerinde güçlü pozitif dışsallıklar yaratan mallardır. Bir şeye ahlaki bir anlam atfetmek, bariz etik çağrışımlara sahiptir ve bireylerin, belirli mal veya hizmetlerin tüketimiyle ilişkili kamu yararını, bunları kullanma konusunda az ya da çok uzun bir deneyim olmadan tam olarak algılayamayacaklarını varsayar (Becchetti, vd., 2020:250). Bulaşıcı hastalıklara yönelik olarak toplu aşılama programları, sürü bağışıklığı ile sonuçlanmaktadır, çünkü insanlar aşılandığında ve bağışıklık kazandığında başkalarına hastalık bulaştırmaları zorlaşmaktadır. Bulaşıcı bir hastalığa karşı bağışıklığı olan insan sayısı ne kadar fazlaysa bu hastalığa karşı duyarlılığı olan bir kişinin hastalığı olan biriyle temas kurma olasılığı o kadar düşüktür. Toplumda belli bir hastalığa karşı bağışık olan kişilerin oranı arttıkça hastalığın salgına dönüşme riski de azalır ve bağışık kişi oranı belli bir eşiğin üstüne çıktığında salgın riski tamamen ortadan kalkar. Tıbbi literatürde “kitle bağışıklığı” olarak adlandırılan bu durum nedeniyle, aşı olma veya olmama kararı bireysel olduğu kadar toplum üzerinde de etkisi olan, toplumsal sonuçları olan bir karardır (Azap, 2018: 217). Bu açıdan sürü bağışıklığı bir

sarsılmış ve HIV salgını, EBOLA, SARS ve Covid-19 ile bu iyimser dönemin sonuna gelinmiştir (Snowden, 2021: 586-588).

dışsallıktır, çünkü bir bireyin özel maliyet ve yararlarına dayanan aşı olma kararından bir başkasına yayılma etkisi gündeme gelmekte ve sonuçta dışsal bir yarar ortaya çıkmaktadır (Killoran ve Kelly, 2010: 135).

3.2. *Erdemli Mal Olarak Aşı ve Olası Sorunlar*

Aşı erdemli bir mal olarak kabul edildiğinde erdemli malların teorik düzlemdeki temel soru ve sorunlarının aşı bağlamında da gündeme geldiği söylenebilir. Bu sorunlar bilgi eksikliği, irrasyonelite, tüketici egemenliği, aşı karışıklığı ve aşı çekimselidir.

3.2.1. *Bilgi Eksikliği ve Tüketici Egemenliği*

Erdemli mallar yaklaşımı temelde eksik bilgi ve tüketici egemenliğinin kurulamaması şeklindeki iki saç ayağı üzerine oturmaktadır. Reklam, piyasa yapısı veya irrasyonelite nedeniyle tüketiciler eksik bilgiye sahip olabilir, bu durum tüketici tercihlerinin çarpık hale gelmesine ve tüketici egemenliğinin kurulamamasına yol açmaktadır. Bu iki değişken birbiriyle etkileşime geçerek erdemli mallar yaklaşımını geleneksel piyasa başarısızlıkları yaklaşımından uzaklaştırır ve hükümet müdahalesine normatif bir kapı açar. Erdemli mallar yaklaşımının özelinde piyasa başarısızlıklarıyla doğrudan yöntemsel bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu durumdaki mallar için piyasa başarısızlığının gerçekleşmesi gerekmez ya da esas değildir. Toplumsal olarak tüketilmesinin önemli olduğu mallardır. Bu bağlamda çocukların ve engellilerin korunmasına, koruyucu sağlık hizmetlerinin sunulmasına ve aşılama yönelik uygulamalar toplumsal tercihlerin “düzeltmesi” biçiminde gündeme gelebilmektedir. Bu tür hizmetler erdemli mal olarak kabul edilebilir ve bu temelde hükümet, tüketici tercihlerini düzeltmek için piyasalara ve bireysel tercihlere müdahale edebilir. Özellikle bu tür erdemli malları finanse etmenin amacı, toplumun her üyesinin, toplumun evrensel olarak değerli gördüğü ve bunları karşılayabilenlerle sınırlı kalmaması gereken faydalara erişimini sağlamaktır. Nüfusun savunmasız kesimlerini piyasa güçlerine maruz bırakmak eşitsizlikler yaratır ve kötü sağlık sonuçlarının ortaya çıkmasına yol açabilir (Fitzgerald, 2013: 201).

Bilindiği gibi, hükümetlerin sağlık piyasasına müdahale etme nedenlerinden birisi de eksik bilgi ve bilgi asimetrisidir. Arrow (1963:941) bu konudaki erken çalışmasında piyasa aksaklıkları nedeniyle sağlık hizmetleri piyasasının işlemeyeceğini bu nedenle piyasa dışı

önlemlerin alınması gerektiğini belirtmiştir. Arrow'un sağlık hizmetleri piyasasına ilişkin çıkarımları günümüz için de geçerliliğini korumaktadır. Buna göre, sağlık hizmetleri piyasasının genel karakteri hastaların tıbbi tedavileri satın alma sonuçları konusunda karşılaştıkları yüksek düzeyde belirsizliktir. Hastaların tıbbi tedavilerin etkinliği konusundaki doğal belirsizliği hangi tedavilerin hastalıklarını en iyi biçimde iyileştirebileceği veya ağrılarını hafifletebileceği konusundaki belirsizlik, hastaların tıbbi bakım hizmetlerinin kalitesini öğrenmesini ve değerlendirmesini son derece zorlaştırır. Belirsizlik koşulları altında doğru bilgi çok değerli bir meta haline gelir ve birçok yönden tıbbi pazarları gerçekten bilgi pazarı haline dönüştürür. Arrow bazı piyasa katılımcılarının diğerlerinden daha iyi bilgilendirileceğini ortaya koyarak, tıbbi pazarlardaki bilginin özel asimetrik yapısının, doktorlar ve hastaları arasındaki bilgi asimetrisine yol açmasının kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Arrow, tıbbi piyasalardaki bilgilerin doğasının -hastaların tıbbi tedavilerin etkinliği konusundaki belirsizliği, hastalar ve doktorlar arasındaki "bilgi eşitsizliği" ve doktorlar tarafından sağlanan bilgilerin kusurlu pazarlanabilirliği- özellikle piyasa başarısızlığına yol açacağı sonucuna ulaşmış ve Pareto anlamında optimal bir duruma ulaşamamanın sağlık hizmetleri piyasasının genel özelliği olduğunu ortaya koymuştur (Collage, 2001: 1032-1034).

Arrow'un sağlık hizmetleri piyasasına yönelik getirdiği ve piyasa aksaklıkları nedeniyle neden tam işlemediği yolundaki varsayımları koruyucu sağlık hizmetleri açısından da geçerlidir. Eğer toplum kamu sağlığı programları hakkında tam ve iyi olarak bilgilendirilmezse, toplum kendisi için en iyi olacak şekilde davranamaz. Bir sağlık hizmetleri pazarında tüketicilerin kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmeleri için sağlıklarını korumak ve geliştirmek için kendilerine açık tüm seçeneklerin farkında olmaları gerekir. Bazı hastalıklar için kısmen bu durum geçerli olsa da çoğu zaman bu durum geçerli değildir ve sağlık hizmetleri piyasasında eksik bilgi mevcuttur (Killoran ve Kelly, 2010:136).

3.2.2. *Aşı Karşıtlığı, Aşı Çekimserliği ve Mantıksızlık*

Aşı konusunda ortaya çıkan bir diğer önemli sorun aşı karşıtlığı ve aşı çekimserliği konusudur. Aşılarla yönelik toplumsal bakış bilimsel mucizeye duyulan hayranlıktan şüphecilik ve düpedüz düşmanlığa kadar uzanan geniş bir yelpazede yer almaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında, 1830'larda ilk nesil aşılama sonrasında ABD ve Avrupa'da çiçek

hastalığı sayısı önemli ölçüde azaldığı bir dönemde güçlü bir aşı karşıtlığı gündeme gelmiştir. Kimi durumda aşı karşıtlığı bireylerin mahremiyetlerine ve vücutlarına yapılan müdahaleye karşı çıkmak biçiminde ortaya çıkmıştır. Örneğin İngiliz işçi sınıfının önemli bir bölümü, 1821’de kabul edilen zorunlu aşılama yasalarını, egemen sınıf tarafından kendi topluluklarına doğrudan bir hükümet saldırısı olarak görmüştür (Stern, 2005: 617). Birleşik Krallık’ta çiçek hastalığını kontrol altına almak için aşı kanunları çıkarılmıştır. 1840 ve 1853 yılları arasında aşığı zorunlu kılmak için yasaya uymayanlara yönelik kümülatif cezalar verilmiş, bu uygulamalara yönelik direnişler de ortaya çıkmıştır. Aşı karşıtları bedenleri üzerinde devlet kontrolünü reddederek bu eylemlerin bir suç olduğunu ve kişisel özgürlüğün ihlal edildiğini öne sürmüşlerdir (Dube, vd., 2015: 100). 20. yüzyılın ilk on yıllarında, aşı karşıtı hareketler yavaş yavaş gerilemiş, ABD’de 1920’lerin ortalarından sonra, mahkemelerde zorunlu yasalara yönelik itirazlar azalmıştır. 1950’ler ve 1960’lar, çocuk felci, kızamık, kabakulak ve kızamıkçığa karşı yeni evrensel aşılama programlarının uygulamaya koyulmasıyla "aşı kabulünün altın çağı" olmuştur. Aşıya karşı muhalefet hala mevcut olsa da ebeveynler aşıları yaygın olarak kabul etmiş ve kullanmış, bu da aşı ile önlenabilir hastalık salgınlarında, hastalıklarda ve ölümlerde önemli düşürlere neden olmuştur⁹ (Dube, vd.,2015: 104).

Günümüzde de aşı karşıtlığı varlığını sürdürmektedir. Aralık 2011’de Londra’da 1994 sonrası görülen en büyük kızamık salgını ortaya çıkmış, yapılan araştırmalarda okul öncesi çocukların %44 ile ilkokul çocuklarının %22’sinin kızamığa bağışık olmadığı gözlenmiştir. Özellikle Londra’nın gelir düzeyi yüksek semtlerde ortaya çıkan bu salgın haber kanallarını takip eden görece yüksek gelir ve eğitim düzeyine sahip kesimlerde olması kendi içinde ironi barındırmaktadır. Yine 2006-2007 yıllarında Katolonya’da görülen kızamık salgını kitle bağışıklığının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Dünyada 2018 yılında görülen

⁹ Salgınlarla seyreden çocukluk çağı hastalıklarında gerçekten de hastalananların sayıca çoğunluğu aşıları olanlar olabilir. Ancak bu aşıların etkisiz olduğunu göstermez. Şöyle ki; aşılanan çocuğu riske atmamak amacıyla aşının içine ölü veya zayıflatılmış virüs koyulduğundan ve çocuğun bağışıklık sistemi ile ilgili nedenlerden dolayı hiçbir aşı %100 etkili değildir. Aşılanan çocukların ortalama %85-95’i korunurken %5-15’inde aşığı rağmen hastalık gelişebilir. Toplumda aşılanmış çocukların sayısı aşılanmayanlara kıyasla çok fazla olduğu için hastalananlar arasında aşılanmış çocukların oranı da fazla olacaktır. Bir örnekle açıklanacak olursa; 1000 çocuğun gittiği bir okulda 10 çocuğun kızamık aşısı olmadığını 990 çocuğun aşı olduğunu farz edelim. Kızamık salgını olduğunda aşılanmamış 10 çocuğun tamamı hastalanacaktır. Aşının koruyuculuğu %98 olsa dahi aşılanmamış 990 çocuktan 19’u (%2) kızamık olacaktır. Sonuçta salgında hastalanmış 29 çocuğun 19’u (%65,5’i) aşılanan çocuklardan oluşacaktır. Oysa aşı 990 çocuğun 971’ini hastalıktan korumuştur. Aşılanmayanların tamamı hastalanırken aşılananların %2’si hastalanmıştır (Azap, 2021:5).

toplam kızamık vaka sayısı 324.277 iken, 2019 yılının ilk iki ayında 74.338 kızamık vakası görülmüştür. ABD'nin New York eyaletinin Rockland bölgesinde, 29 Mart 2019 itibarıyla 153 kızamık vakası tespit edilmiş olup, kızamık salgını nedeniyle olağanüstü hal ilan edilmiştir. Acil önlem planı çerçevesinde, bir ay boyunca aşısız çocukların okullar, alışveriş merkezleri vs. kamusal alanlara girişi yasaklanmıştır (Gür, 2019:1).

Aşı karşıtlığı Covid-19 bağlamında yeniden gündeme gelmiştir. Özellikle sosyal medyada tıbbi dezenformasyonun bu süreçte önemli bir etkisi olmuştur. Bununla birlikte, Covid-19 aşısına yönelik tepkilerin çok farklı nedenleri bulunmaktadır. Aşı karşıtlığının farklı nedenleri olmakla birlikte, erdemli malları ilgilendiren kısım eksik/yanlış bilgi ve irrasyonaliteden kaynaklanan durumlardır. Aşı karşıtlığı konusunda öne çıkan gerekçelerden bazıları şöyle sıralanabilir;

- Covid-19 bir aldatmacadır ve kasıtlı üretilmiştir.
- Virüsün nedeni 5G radyasyonudur.
- Aşı büyük ilaç şirketlerinin kullandığı bir yoldur.
- Aşının çok hızlı bulunmuş olması mantığa aykırıdır.
- Aşı ile insanlara mikroçip takılmaktadır.

Covid-19 hastalığının bir aldatmaca olduğu veya kasıtlı olarak üretildiği, 5G frekans radyasyonunun korona virüse neden olduğu ve pandeminin büyük ilaç şirketlerinin bir aşından vurgun yapmak için kullandığı bir oyun olduğu iddiası da dahil olmak üzere çeşitli iddialar birçok ülkede kayda değer bir ilgi toplamıştır. Dahası, Covid-19 pandemisinin başlangıcından bu yana, yeni salgının düpedüz bir aldatmaca olduğu veya alternatif olarak tasarlanıp yayıldığını ısrar eden görüşler de ciddi bir karşılık bulmuştur. Bu iddialar virüsün ister kurgusal isterse de tasarlanmış olsun, küresel ölçekte özgürlükleri bastırmanın bir yolu olduğunu varsaymaktadır. Öyle ki, Covid-19'un toplu aşılama programı için bir bahane olduğu fikri aşırı derecede popüler hale gelmiş ve aşı karşıtlığı önemli ölçüde kabul görmüştür. Bu iddiaların çoğu, pandemiye insanlara aşılarla mikroçip takmak için bir araç olarak kullandığı iddia edilen Bill Gates'e kadar uzanmıştır. Aşı karşıtlığı nedenleri arasında belki de en ilginç salgının 5G elektromanyetik radyasyondan kaynaklandığı iddiasıdır. Bu

konuyla ilgili o kadar derin bir duygu oluşmuştur ki, dünya çapında cep telefonu kulelerine yönelik bir dizi kundaklama saldırısı dahi gerçekleşmiştir (Grimes, 2021: 1-4).

Aşı karşıtlığının bir diğer nedeni ise neoliberalizmin sosyo-politik ideolojisidir. Sağlık hizmeti politikasını ve uygulamasını şekillendiren neoliberal zihniyet bireycilik, ademi merkeziyetçilik, kuralsızlaştırma ile serbestlik ve özelleştirme yoluyla piyasaya dayalı çözümlerden oluşmaktadır. Bu tartışmaların temelinde, insanların vatandaş olarak sorumluluklarını devletle ilgili olarak görme/algılama biçimleri yatmaktadır. Bu noktada karşımıza bazı sorular çıkmaktadır. Bunlar; toplu bağışıklama ve sürü bağışıklığı yoluyla birbirimizin refahını sağlama konusunda toplum olarak sorumluluk almalı mıyız? Devletin bu kolektifi korumadaki rolü nedir? Bu sorularla ilgili tartışmalarda artan bir şekilde ortaya çıkan şey, bireysel hakları ve seçimleri kolektif veya sosyal refah üzerinde ayrıcalıklı kılan bir tutumun gündeme gelmesidir. Neoliberalizm, kolektif refah üzerinde 'piyasayı, bireysel rasyonaliteyi ve girişimci öznelerin sorumluluğunu' vurgulayan bir şekilde biçimlendirmektedir (Sanders ve Burnett, 2019: 151). Örneğin aşı karşıtlığını kendilerince rasyonalize eden ebeveynler, iyi ebeveynliği, aşıları reddetmekle ve rasyonel temele dayalı aşılama programlarını reddetmekle eşanlı olarak görerek devletin çocuğunun bedenine müdahalesine karşı koruduğunu düşünmektedir. Aşı karşıtlığında neoliberal ideolojinin etkileri birkaç nokta etrafından ele alınabilir. İlk olarak toplumsal sözleşmenin bireysel çabalar lehine reddedilerek, kolektif ve değerli bir çaba olarak halk sağlığının doğrudan önemsizleştirilmesidir. İkincisi bireysel refahın peşinde koşmak adına toplum refahının reddedilmesiyle ilgilidir. Örneğin hasta veya bağışıklığı baskılanmış çocukların ebeveynlerinin kendi çocuklarını potansiyel tehlikelere maruz bırakması durumudur. Bir diğer ifadeyle, çocuklarına aşı yaptırılmasına karşı olan ebeveynlerin tavrı buna örnektir. Üçüncüsü, sağlık ve halkla ilgili bu bireyselci anlayışlarda yerleşik olan, devlet otoritesinin (bu durumda aşı bilimi ve halk sağlığı politikaları/uygulamaları) bireyin lehine reddedilmesidir. Burada bireylerin özerklik anlayışı 'seçim' veya 'ebeveyn hakları' anlamına gelmektedir. Son olarak, birey rasyonel tüketicidir ve en iyisini bilir; mevcut kanıtlara dayanarak kendi kararlarını verebilir anlayışının varlığıdır. Burada devlete duyulan güvensizlikle yakından bağlantılı olan muazzam miktarda anti-entelektüel bir duygunun varlığından söz edilebilir (Sanders ve Burnett, 2019: 152). 1980 sonrasında kapitalist dünya ekonomisinde gözlenen neoliberal dönüşümün aşı karşıtlığının yaygınlaşmasında da etkili olduğu söylenebilir. 1980 sonrasında

toplumsal ve siyasal atmosfer yurttaşları kendi sağlıkları için sorumluluk alan kritik tüketiciler olarak davranmaya sevk etmiştir. Bilgilendirilmiş ve yetkilendirilmiş tüketiciler seçme hakkına sahip iken aşı konusunda da farklı bir tavır sergilemek ihtiyacına gerek duymayacaklardır. Aşıya karşı eleştirel bir duruş ve dolayısıyla alternatif bakış açılarının ortaya çıkma olasılığı, bu ideolojik değişimin mantıklı bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sağlık sisteminin başka yerlerinde teşvik edilen piyasa işleyişi, halk sağlığı adına yapılan taleplerle kuşkusuz gerilim içinde olacaktır (Blume, 2006: 629).

Aşı karşıtlığı konusunda gündeme gelen bir diğer nokta aşı çekimserliğidir. Aşı çekimserliği aşı karşıtlığından farklı olarak bireylerin eksik bilgidir kaynaklı olarak aşılardan olası etkileri ve yan etkileri konusunda duydukları endişelere dayanmaktadır. Burada aşı hizmetleri var olmasına rağmen aşılardan kabulünün gecikmesi ve reddedilmesi anlamına gelmektedir. Aşı tereddütü karmaşık bir konudur ve birçok faktöre bağlı olarak ortaya çıkabilir. Aşı tereddütü içerisinde kararsızlığı barındırırken, tüm aşılardan reddedilmesi ise aşı reddi olarak tanımlanmaktadır. Aşı tereddütü durumu anlaşılabilir olmakla birlikte, ebeveynlerin aşılama niyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Tereddüt, aşılardan ilgili tıbbi, etik ve hukuki konular etrafındaki kamusal tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Aşılardan yan etkilerinin ve güvensizliğinin yanı sıra kişisel haklar çerçevesinde gelişen bu tartışmalar, toplumu yanlış yönlendirerek aşılama kaydedilen ilerlemeleri ve toplum bağışıklığı hedefini engellemektedir (Alıcılar ve Çöl, 2021:61). Bu nedenle, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2019'da "aşı tereddütünü" sağlığa yönelik ilk on tehdit olarak ilan etmiştir (Grimes, 2021: 2). İster aşı karşıtlığından olsun¹⁰ isterse başka çeşitli nedenlerden dolayı olsun kitle bağışıklığı azaldığında ciddi salgınlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Bu nedenle aşı olma¹¹ ya da aşı olmama kararı sadece bireyi değil tüm toplumu ciddi anlamda ilgilendiren bir durumdur. Aşı

¹⁰ Aşı karşıtları hala tıbbi ilerlemenin yanında can sıkıcı bir diken olarak tasvir edilse de, güvenlik ve sivil gözetim görevini yerine getirme konusundaki endişeleri, özellikle popüler sağlık eğitimi açısından bazı olumlu etkiler yaratma potansiyeli bulunmaktadır.

¹¹ Türkiye’de aşılama oranlarına bakıldığında 2000-2010 döneminde hızla arttığı, 2010 sonrasında ise kimi aşı türlerinde artış eğiliminin yavaşladığı veya azaldığı gözlenmektedir. Örneğin boğmaca ve tetanos aşılardan aşılama oranı 2011-2017 döneminde azalmıştır. Benzer şekilde 2011-2020 dönemindeki verem aşısı oranı 2010 yılındaki aşılama oranının altında seyretmiştir. Benzer bir durum kızamık, kızamıkçık ve kabakulak aşılardan da geçerlidir. Kızamık aşısı oranı 2011 yılında %98 iken, 2017-2020 döneminde bu oranın altında kalmıştır. Ülke genelinde 2017 yılında 85 çocukta kızamık görülürken, 2018’in ilk üç ayında kızamık vaka sayısı 44’e ulaşmıştır. Böylelikle kızamık insidansı 2016 yılında yüz bin nüfusta 0,01 iken, günümüzde yüz binde 0,10 düzeyine yükselerek on kat artış göstermiştir (Gür, 2019:2).

yaptırmama kararı tüm toplumu ilgilendirdiği için bir halk sağlığı problemidir (Azap, 2018: 219).

Dünya’da ve Türkiye’de yapılan çalışmalar incelendiğinde aşı karşıtlığı eğiliminin giderek arttığı gözlenmektedir. Yakın zamanda küresel ölçekte yapılan bir çalışmada elde edilen bulgular aşuya yönelik tutumları göstermesi açısından oldukça önemli veriler sunmaktadır. Lazarus vd., (2021) tarafından yapılan 19 ülkeyi ve dünya nüfusunun %55’ini kapsayan çalışmada “kanıtlanmış, güvenli ve etkili bir aşı” olup olmayacağı sorulduğunda, %88,6 ile en yüksek olumlu yanıtın Çin’de, en düşük olumlu yanıtın ise %54,9’da Rusya’da verildiği belirlenmiştir. En yüksek olumsuz yanıt ise %27,3 ile Polonya’dan gelmiştir. Çalışmada görece olarak daha yüksek gelir elde edenler ve daha yüksek eğitim seviyesine sahip bireyler ile aşı kabulü arasında pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Daniel vd., (2021) tarafından ABD özelinde yapılan çalışmaya göre ise aşı niyeti üç gruba ayrılmıştır. İlk grup aşı olma niyetinde olanlar (%50), ikinci grup bekleyip öğrenmek isteyenler (%40) son grup ise aşı olmayanlardır (%10). Aşı olma niyetinde olanlar içinde Afrikalı Amerikalıların (%32) oranının önemli ölçüde düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum tarihi adaletsizlikler ve devam eden ırkçılık tutumlarıyla ilişkilendirilmektedir. 60 yaş üzerinde olanlar, lisans ve daha yüksek eğitim derecesine sahip olanlar ve Demokrat Parti taraftarları arasında aşı olma niyetinde olanların oranı %60’ın üzerindedir. Çalışmaya göre toplumcu ve eşitlikçi dünya görüşüne sahip katılımcıların mümkün olan ek kısa sürede Covid-19 aşısı yaptırmaya isteklerine sahiptir. Birleşik Krallık özelinde yapılan bir çalışmada (Paul vd., 2021) ise aşılarla yönelik olumsuz tutumların önemli bir halk sağlığı sorunu olduğu ifade edilmektedir. Ankete katılanların %16’sı, bir veya daha fazla alandaki aşılar konusunda yüksek düzeyde güvensizlik sergilemektedir. Aşıları güvensiz olarak kabul edenlerin oranı düşük eğitim ve gelir seviyesine sahip olanlar ve etnik azınlıklar arasında daha yüksek düzeydedir. Genel olarak ankete katılanların %14’ü Covid-19 aşısı olma konusunda isteksiz iken %23’ü kararsızdır. Birleşik Krallık özelinde aşılarla yönelik olumsuz tutumun ortadan kaldırılması için özellikle kadınlar, etnik azınlıklar, düşük eğitim ve düşük gelir düzeyine sahip bireylerin endişelerinin giderilmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Güney Kore’de göçmenlerin aşı kabulüne yönelik tutumlarını araştıran bir çalışmada (Acharya vd., 2021) ise Covid-19 aşısı olacağı kesin olan göçmenlerin oranı %55,3, aşıların güvenli olduğunu düşünenlerin oranı ise %36,7 olarak belirlenmiştir. Ankete katılan göçmenlerin %72,6’sı Covid-19 aşılarını yüksek

düzeyde, %27,4'ü ise düşük düzeyde benimsemektedir. Göçmenlerin %64,8'i Covid-19 aşısını mutlaka ailesine ve arkadaşlarına tavsiye edeceklerini belirtmiştir.

Türkiye’de son yıllarda aşılara karşı görece olumsuz bir tavrın geliştiğini söylemek mümkündür. Öyle ki bu durumla mücadele etmek için Sağlık Bakanlığı tarafından “asi.saglik.gov.tr” adıyla bir web sayfası oluşturulmuş ve aşı konusunda doğru ve sağlıklı bilgilendirme yapmak ve toplumsal farkındalık oluşturmak amaçlanmıştır. Covid-19 aşılama süreci başlamadan önce Kasım 2020’de İstanbul İstatistik Ofisi tarafından İstanbul özelinde yapılan bir çalışmaya göre “aşı çıktığında vurulur musunuz?” sorusuna %48,9 evet, %30,7 hayır cevabı verilmiş ve %20,4 gibi bir oran ise kararsız olduğunu belirtmiştir. Çalışma erkeklerin kadınlara göre daha fazla aşı yaptırma eğiliminde olduğunu, yaş aralığı yükseldikçe aşı kabulünün arttığını ortaya koymaktadır. Özceylen vd., (2020) tarafından yapılan bir çalışmada ise Türkiye’de aşı reddi ve tereddüt yaygınlığı araştırılmıştır. Türkiye’nin yaygın iç göçe maruz kalan iki büyük şehri olan İstanbul ve Tekirdağ’da gerçekleştirilen çalışmaya göre, aşı reddi ve tereddüt oranının arttığı ve bunun en önemli nedeninin aşı şirketlerine duyulan güvensizlik olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen önemli bir sonuç ise aşı reddi ve tereddütü gösteren bireyler daha çok Türkiye’nin gelişmiş coğrafi bölgelerinde doğanlar, yüksek gelir ve yüksek eğitim düzeyine sahip olanlardır. Bu durum önümüzdeki yıllarda Türkiye’de aşılama oranlarının düşebileceğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Medeniyet Üniversitesi Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı (2021) tarafından yapılan bir çalışmada ise hemen aşı olmak isteyenlerin oranı %16,5 aşının etkisi kanıtlandıktan sonra aşı olmak isteyenlerin oranı %26, aşının türüne göre karar vereceklerin oranı %8,4, aşı olma konusunda kararsız olanların oranı %24,6 ve aşı olmak istemeyenlerin oranı ise %24,6 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar aşı konusunda toplumun önemli bir bölümünde çekimserlik ve aşı karşıtlığının olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aynı çalışmada tercih hakkı verildiğinde hangi aşığı seçersiniz sorusuna %33,2 oranında Türkiye’nin geliştireceği bir aşı, %47 oranında ise bu konuda bir fikrinin olmadığı cevabı verilmiştir. Mevcut aşilar içinde en fazla tercih edilen aşı ise %13,7 ile Biontech/Pfizer olmuştur. Yıldız vd., (2021) ise Türkiye’de yaygınlaşan aşığı yönelik "olumsuz" tutumları incelemiştir. Çalışmaya göre, katılımcıların yaş düzeyleri ile aşılama arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Araştırmada yaş ortalaması yükseldikçe aşı kabulünün arttığı, Covid-19 hastalığı geçirenlerin bu hastalığı geçirmeyenlere kıyasla aşığı karşı daha olumlu bir tutuma

sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Türktemiz ve Ünal (2021) ise bireylerin Covid-19 korkularını, bağışıklama için üretilen aşularla ilgili tutumlarını ve aşulara yönelik inançlarını incelemiştir. Araştırmada bireylerin Covid-19 korkularının olumlu aşı tutumunu ve bu etkide aşı bilgisi arama davranışının aracı rolünün olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Covid-19 korkusunun olumlu aşı tutumuna yönelik bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın bir diğer bulgusuna göre katılımcıların mevcut aşı bilgisi inançları olumlu aşı tutumunu pozitif yönlü, olumsuz aşı tutumunu ise negatif yönlü etki etmektedir. Çalışmaya katılanların %80,7'si Covid-19'un yapay kökenli bir virüs olduğunu düşünmektedir. Çalışma bireylerin pandemi sürecinde Covid-19 aşuları ile ilgili bilgileri genel olarak haberlerden (%67,40) ve internetten (%67,40) elde ettiklerini göstermektedir. Bir diğer çalışmada Yılmaz vd., (2021) Türkiye genelinde bireylerin Covid-19 aşısına bakışını incelemiştir. Katılımcıların %41,2'si Covid-19 aşısı olmaya olumlu yaklaşırken %37,9'u ise kararsız kalmıştır. Aşı yaptırmayı düşünmeyen veya kararsız olan bireylere sebebi sorulduğunda %75,9'u yeni bir aşı olduğu için yan etkilerinden korktuğunu, %34,4'ü aşı üreten firmalara güvenmediğini, %20,9'u aşının Covid-19'a karşı koruyamayacağını ifade etmiştir. Katılımcıların %47,7'si Covid-19'un laboratuvar ortamında yapay olarak üretildiğini, %45,9'u Covid-19'un biyolojik bir silah olduğunu, %64,3'ü yerli aşıyı tercih edeceğini belirtmiştir. Bu sonuçlar Türkiye'de Covid-19 aşısına karşı önemli bir tereddüt olduğunu ve bireylerin aşı konusunda eksik ve yanlış bir bilgiye sahip olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

Özbalıkçı vd., (2021) ise Türkiye'de Tıp Fakültesi öğrencilerinin aşı, bağışıklama, aşı kararsızlığı ve Covid-19 aşısı hakkındaki bilgi ve düşüncelerini araştırmıştır. Çalışmaya katılanların %86,4'ü Türkiye'de aşı kararsızlığı sayısının zamanla arttığını düşünmektedir. Aşı kararsızlığına neden olan en önemli faktörler arasında %45,2 oranında medya araçları, %24,2 oranında toplumda rol model olarak kabul edilen insanların aşular hakkındaki olumsuz ifadeleri, %13,6 oranında ise geleneksel tıp sempatanlarının aşular hakkındaki düşünceleri yer almaktadır. Çalışmadan elde edilen önemli bir sonuç ise tıp fakültesi öğrencilerinin aşı kabulüne yöneliktir. Aşının Sağlık Bakanlığı tarafından kullanıma uygun olduğu bildirildiğinde katılımcıların %53,4'ü hemen yaptırmayı bekleyeceğini belirtmiştir. Covid-19 aşısını yaptırmayı düşünmeyenlerin %69,5'i hastalığın yayılmasını engellemek için aşıyı yaptırmayı belirtmiştir. Covid-19 aşısını yaptırmamayı düşünenlerin ise %97'si aşının yan etkilerinin olup

olmayacağı konusundaki endişelerinden dolayı aşığı yaptırmayacağını ifade etmiştir. İkişık vd., (2021) ise Covid-19 aşlarına karşı aşı reddi veya aşı tereddütünün altında yatan faktörleri araştırmıştır. Çalışmaya katılanların %89,6'sı çocuklarına aşı yaptırma konusunda tereddütlüdür. Covid-19 hastalığını sağlıkları için risk olarak görmeyenlerin oranı %22,9, hastalıktan doğal ve geleneksel yollarla korunacağını düşünenlerin oranı ise %32,8'dir. Türkiye'de Covid-19 aşlarına yönelik bakışı analiz eden ve bunları etkileyen faktörleri araştıran bir diğer çalışma Küçükkarapınar vd., (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışmada katılımcıların %21,5'i aşılınmayı reddettiklerini, %29'u aşı olma konusunda tereddüt içinde olduklarını belirtmiştir. Çalışmadan elde edilen önemli bir sonuç ise Covid-19 yayılımındaki artışa paralel olarak aşı tereddüt/reddetme oranının %43,9'dan %58,9'a yükselerek anlamlı bir artış göstermesidir. Aşıya karşı tutumda üç komplo teorisi inancının etkili olduğu belirlenmiştir. Bunların ilki kamuoyunun hiçbir zaman bilgilendirilmediği dünyada çok önemli birçok şeyin gerçekleştiği inancıdır. İkincisi, yüzeysel olarak bağlantısız görünen olayların olduğu inancıdır. Üçüncüsü ise, siyasi kararları büyük ölçüde etkileyen gizli örgütlerin olduğu inancıdır. Diğer bir bulgu ise, çalışmanın başında Sağlık Bakanlığı, Türk tabipleri dernekleri gibi tıp meslek örgütlerine ve medyaya güvenin daha yüksek ve aşı karşıtlığının daha düşük olduğu, bu kurumlara olan güvenin azaldığı ve karşıtlığın daha düşük olduğudur.

Yapılan çalışmalardan da görüleceği gibi, Türkiye'de aşı karşıtlığı ve aşı tereddütünün giderek yaygınlaştığı gözlenmektedir. Aşı karşıtlarının Haziran 2021 tarihinde İstanbul'da 'Pandemi büyük buluşması' adı altında bir miting düzenlemesi Türkiye'de aşı karşıtlığının durumunu göstermesi açısından manidardır.

4. Sonuç

Musgrave tarafından ortaya atıldığı günden beri sıkça tartışılan erdemli mal kavramı, günümüzde geniş bir mal ve hizmet kapsamında değerlendirilmektedir. Sağlık, ücretsiz okul yemekleri, konut destekleri, zorunlu aşılama ve eğitim gibi mal ve hizmetler erdemli mallardır. Günümüzün en temel sorunu olan Covid-19 pandemisine çözüm olarak gündeme gelen aşılarda erdemli malların klasik örneğini oluşturmaktadır.

Erdemli mal kavramı etrafındaki tartışmaların temelinde tüketici tercihlerinin eksik ve çarpık olması yer alır. Tam da bu anlamda erdemli mallar etrafındaki temel soru/sorunlar Covid-19 aşısı ile birlikte farklı başlıklar etrafında tekrar gündeme gelmiştir. Erdemli mallar açısından en önemli sorun tüketici tercihlerinin bir takım nedenlerle çarpıklaşması ya da bozulmasıdır. Tüketici tercihlerinin bozulduğu durumlarda toplum için önemli ve tüketilmesi arzu edilen mal ve hizmetlerin yeterli tüketimi söz konusu olmayacaktır. Bireyler tarafından az ya da hiç tercih edilmeyen, ancak toplum tarafından tüketilmesinden büyük fayda elde edilecek mal ve hizmetlerin tüketimi ve sunumu için kamusal müdahale gündeme gelecektir. Covid-19 aşılara yönelik ortaya çıkan aşı karşıtlığı ve aşı tereddütü tam da bu noktada erdemli mallar konusundaki merkezi sorunu yeniden gündeme getirmektedir. Aşılar konusunda eksik ve yanlış bilgilerin ortaya çıkması ve yaygınlaşması bu hizmetin tüketici tercihlerine bırakılamayacağını göstermektedir. Zorunlu aşılamanın gündeme gelmesi tüketici tercihlerinde ortaya çıkan çarpıklığın düzeltilmesi olarak değerlendirmelidir. Çünkü aşılar sadece bireysel tüketime konu olan bir durum değildir. Aşılar koruyucu sağlık hizmetlerinin en temel unsurudur ve yoğun pozitif dışsallık yayan bir durumdur. Dışsallıklar bilindiği üzere ekonomik faaliyetlerde içerilemeyen bu nedenle tam anlamıyla fiyatlanmayan ekonomik faaliyetler sonucunda oluşur. Sağlık piyasası çoğu zaman dışsallıkları göz ardı eder, bu nedenle kaynaklar etkin şekilde dağılmaz.

Erdemli mal bağlamında Covid-19 aşılarının zorunlu hale getirilmesi tüketici tercihlerine ve bireysel haklara müdahale olarak görülebilmektedir. Zorunlu aşılama durumunda devletler bireyleri tüketici olarak değil daha ziyade bir yurttaş olarak kabul etmektedir. Yine de devletin tüketici tercihlerine veya yurttaşlarının kararlarına müdahale etmesi, otoriterliğin artması ve özgürlüklerin kısıtlanması eleştirilerine konu olmaktadır. Covid-19 aşısı bağlamında, aşı karşıtlığının ve aşı tereddütünün küresel ölçekte artış gösterdiği söylenebilir. Aşı karşıtı propagandaya maruz kalmak, aşı çekimserliğinin önemli bir itici gücüdür ve ebeveynlerin aşılama niyetlerini büyük ölçüde etkilemektedir. Aşı karşıtlığının artması kitle bağışıklığının azalmasına ve salgının devam etmesine yol açmaktadır. Bu nedenle sıklıkla vurgulandığı gibi aşı olma ya da aşı olmama kararı sadece bireysel değil toplumsal bir karardır. Bir diğer ifadeyle, aşı yaptırmama kararı tüm toplumu ilgilendirdiği için bir halk sağlığı problemi olarak değerlendirilebilir. Aşılama kararı ve aşı temininde tüketici tercihi ve piyasa mekanizmasına alternatif olarak kamusal müdahale ve düzenlemeler gündeme

gelmektedir. Yerleşik iktisat teorisi iktisadi faaliyetlerin temelinde tüketici tercihlerini ve piyasa mekanizmasını kabul etmektedir. Aşılama kararı ve aşı temini tüketici kararlarına ve piyasa mekanizmasına bırakıldığında eksik tüketim, eşit ve etkin olmayan sonuçlar ortaya çıkabilecektir. Bu sorunu aşmanın alternatif bir yolu yerleşik iktisadın sınırlarını aşarak ekonomiyi siyasi ve kurumsal düzenlemelerin etkilediği sosyo-ekonomik bir bakış açısıyla ele almaktan geçer. Başka bir deyişle, iktisat sadece bireysel tercihler ve tüketici egemenliği anlayışı ile sınırlandırılmamalı, aksine bireysel ve toplumsal konularda çoğu zaman ihmal edilen etik ve ahlaki boyut analize katılmalıdır. Bu tür bir yaklaşım mevcut sorunların çözümünü kolaylaştıracaktır. Bilindiği gibi, son dönemdeki davranışsal iktisat kapsamındaki çalışmalar bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda rasyonel tercihler yapmadığını göstermektedir. Aşı konusu ele alındığında aşılama tercihleri bireylerin tercihlerine bırakılmak yerine kamusal müdahale ile dürtme ve devletin bilgilendirme araçlarıyla yönlendirilebilir. Kamusal otoriteler, aşı konusunda yurttaşları bilgilendirme, meslek örgütleri aracılığıyla kamuoyunu aydınlatma, tanıtım, bilgilendirme ve özendirmeye yönelik yazılı ve görsel medya faaliyetleri ile aşı karşıtlığını ve tereddütünü azaltabilir. Böyle bir yaklaşım erdemli malların sağlanmasında otoriterlik eleştirilerini aşmak için alternatif olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Acharya, S. R. Deog Hwan, M. ve Shin, Y. C. 2021. Assessing Attitude Toward COVID-19 Vaccination in South Korea. *Front. Psychol.* 12, 694151.
- Akdede, S. H. ve Özpınar, Ş. 2021. Türkiye'de Özel Tiyatrolara Devlet Yardımı: Ampirik Bir Analiz. *Sanat Ve Tasarım Dergisi*, 11(1), 125-13.
- Alıcılar, H. E. ve Çöl, M. 2021. Yeni Koronavirüs Hastalığına Karşı Aşılama Tutumu, Yeni Koronavirüs Pandemisi Sürecinde Türkiye'de Covid-19 Aşılması Ve Bağışıklama Hizmetlerinin Durumu. TTB Yayını, 61-66.
- Ali, C. 2016. The Merits of Merit Goods: Local Journalism and Public Policy in a Time of Austerity. *Journal of Information Policy*, 6, 105-128.
- Arrow, K. J. 1963. Uncertainty and the Welfare Economics of Medical Care. *American Economic Review*, 53(5), 941-973.
- Aydın, M. ve Çalışkan, A. 2019. Suyun Fiyatlandırmasında Erdemli Mal Yaklaşımı: Türk Toplumunun Algısı. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(9), 677-689.
- Azap, A. 2018. Aşı Karşıtlığının Toplumsal Sonuçları. *Toplum ve Hekim*, 33(3), 217-219.
- Azap, A. 2021. Aşı Karşıtlarının İddiaları ve Gerçekler”, *Klimik*, 1-8.
<https://www.istabip.org.tr/koronavirus/Haberler/6716/asi-karsitlarinin-iddialari-ve-gercekler-prof-dr-alpay-azap> (20.12.2021)
- Bechetti, L. Bruni, L. ve Zamagni, S. 2020. *The Microeconomics of Wellbeing and Sustainability, The Microeconomics of Wellbeing and Sustainability Recasting the Economic Process*. London: Academic Press
- Blume, S. 2006. Anti-vaccination movements and their interpretations. *Social Science & Medicine*, 62, 628–642.
- Brennan, G. ve Lomasky, L. 1983. Institutional Aspects of “Merit Goods” Analysis. *Public Finance Analysis*, 41(2), 183-206.
- Collage, K. 2001. Arrow and the Information Market Failure in Health Care: The Changing Content and Sources of Health Care Information. *Journal of Health Politics Policy and Law* 26(5), 1031-1044.
- Cserne, P. ve Desmarais-Tremblay, M. 2018. Merit Goods. *TILEC Discussion Paper*, DP 2018-008, <http://ssrn.com/abstract=3119566>. (15.09.2021)
- Dubé, E. Vivion, M. ve Macdonald, N. E. 2015. Implications Vaccine Hesitancy, Vaccine Refusal And The Anti-Vaccine Movement: Influence, Impact and Implications. *Expert Review of Vaccines*, 14(1), 99–117.
- Fitzgerald, J. 2013. Social Impact Bonds and Their Application to Preventive Health. *Australian Health Review*, 37, 199–204.
- Grimes, D. 2021. Medical Disinformation And The Unviable Nature Of COVID-19 Conspiracy Theories. *PLOS ONE*, 16(3), 1-17.

Yıldırım, S. & Akyol, S., (2022). Covid-19 Aşısına Maliye Teorisinden Bakmak: Erdemli Mallar Bağlamında Bir İnceleme. *Politik Ekonomik Kuram*, 6(2), 473-499.
Doi:10.30586/pek.1164519

- Gür, E. 2019. Aşı kararsızlığı-aşı reddi. *Türk Pediatri Arşivi*, 54(1), 1-2.
- Hassan, F. Yamey, G. ve Abbasi, K. 2021. Profiteering From Vaccine Inequity: A Crime Against Humanity?. *BMJ*, 1-3.
- Head, J. G. 1966. On Merit Goods. *Public Finance Analysis*, 25(1), 1-29.
- Head, J. G. 1969. Merit Goods Revisited. *Public Finance Analysis*, 28(2), 214-225.
- Head, J. G. 1988. On Merit Wants: Reflections on the Evolution, Normative Status and Policy Relevance of a Controversial Public Finance Concept. *Public Finance Analysis*, 46(1), 1-37.
- İkişik, H. Sezerol, M. A. Taşçı, Y. ve Maral I. 2021. COVID-19 vaccine hesitancy: A community-based research in Turkey. *International Journal of Clinical Practice*, 75(8), 1-9.
- İstanbul İstatistik Ofisi 2020. İstanbul'da Koronavirüs Algı, Beklenti ve Tutum Araştırması, İstanbul İstatistik Ofisi.
- Kapstein, E. B. ve Busby, J. W. 2010. Making Markets for Merit Goods: The Political Economy of Antiretrovirals. *Global Policy*, 1(1), 75-90.
- Kayalıdere, G. ve Özcan, P. M. 2019. Erdemsiz Malların Vergilendirilmesi: Türkiye'de Özel Tüketim Vergisi'nin Etkinliği Açısından Bir Değerlendirme. *ICEESS*, 541-556.
- Killoran, A. ve Kelly, M. 2010. *Evidence-Based Public Health Effectiveness and Efficiency*. Oxford: Oxford University Press.
- Küçükrapınar, M. Karadag, R. F. Budakoğlu I. İ. Aslan, S. Uçar, S.Ö. ve Yay, A. 2021. Covid-19 vaccine hesitancy and its relationship with illness risk perceptions, affect, worry, and public trust: an online serial cross-sectional survey from Turkey. *Psychiatr Clin Psychopharmacol*, 31, 98-109.
- Lazarus, J. V. Ratzan, S. C. Palayew, A. Gostin, L. O. Larson, H. J. Rabin, K. Kimball, S. ve El-Mohandes, A. 2021. A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature Medicine*, 27, 225-228.
- Mann, S. 2003. Why organic food in Germany is a merit good. *Food Policy* 28, 459-469.
- Mann, S. 2006. Merit goods in a utilitarian framework. *Review of Political Economy*, 18(4), 509-520.
- McLure, C. E. 1968. Merit Wants: a Normatively Empty Box. *Public Finance Analysis*, 27(3), 474-483.
- Mendoza, R. 2011. Merit Goods At Fifty: Reexamining Musgrave's Theory in The Context Of Health Policy. *Review Of Economic And Business Studies*, 4(2), 275-284.
- Musgrave, R. A. 1956/57. Multiple Theory of Budget Determination. *Public Finance Analysis*, 17(3), 333-343.
- Musgrave, R. A. 1959. *The Theory of Public Finance*. Tata-McGraw-Hill Book Company.
- Özbalıkçı, E. Aydın, ES, İpek, İ. Özen, N. Yüceler, M. Ateş, O. Mayda, H.S. Kartancı, M.Y. Güçlü, S. Akdoğan, Ş. Efe, T. Karasu, E.C. ve Topbaş, M. 2021. Türkiye'de Tıp

- Fakültesi öğrencilerinin aşı, bağışıklama, aşı kararsızlığı ve COVID-19 aşısı hakkındaki bilgi ve düşünceleri. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78(3), 317-332.
- Özceylan, G. Toprak, D. ve Esen, E. S. 2020). Vaccine rejection and hesitation in Turkey. *Human Vaccines & Immunotherapeutics*, 16(5), 1034-1039.
- Paul, E. Steptoe, A. ve Fancourt, D. 2021. Attitudes towards vaccines and intention to vaccinate against COVID-19: Implications for public health communications. *The Lancet Regional Health - Europe*, 1, 1-10.
- Salmon, D. A. Dudley, M. Z. Brewer, J. Kan, L. Gerber, J. E. Budigan, H. Proveaux, T.M. Bernier, R. Rimal, R. Schwartz, B. 2021. COVID-19 vaccination attitudes, values and intentions among United States adults prior to emergency use authorization. *Vaccine*, 39, 2698–2711.
- Sanders, C. ve Burnett, K. 2019. The Neoliberal Roots of Modern Vaccine Hesitancy. *Journal of Health and Social Sciences*, 4(2), 149-156.
- Snowden, F. 2021. *Salgınlar ve Toplum: Kara Ölüm'den Günümüze*. İstanbul: Tellekt.
- Sönmez, S. 1987. *Kamu Ekonomisi Teorisi*. Ankara: Teori Yayınlar.
- Stern, A ve Markel, H. 2005. The History of Vaccines and Immunization: Familiar Patterns, New Challenges. *Health Affairs*, 24(3), 611-621.
- Türktemiz, H. ve Ünal, Ö. 2021. COVID-19 korkusunun aşı tutumuna etkisinde bilgi arama davranışının ve aşı bilgisi inancının aracı rolü. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(3), 367-378.
- TYAP 2021. Pandemi'nin Sosyal Etkileri ve Toplumun Aşı ile İlgili Yaklaşımları. İstanbul Medeniyet Üniversitesi: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı (TYAP).
- Uğur, A. 2020. Erdemli Bir Mal Olarak Kan ve Kök Hücre Bağışı Yapan Gerçek Kişilere Vergi İndirimi Sağlanması. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 4(2), 369-380.
- Ver Eecke, W. 1998. The Concept of a “Merit Good” The Ethical Dimension in Economic Theory and the History of Economic Thought or the Transformation of Economics into Socio-Economics, Public goods: An ideal concept. *Journal of Socio-Economics* 27, 133-153.
- Ver Eecke, W. 1999. Public goods: An ideal concept. *Journal of Socio-Economics*, 28, 139–156.
- Ver Eecke, W. 2003. Adam Smith and Musgrave's concept of merit good. *Journal of Socio-Economics*, 31, 701–720.
- Ver Eecke, W. 2008. *Making Use of Hegel and the Concepts of Public and Merit Goods*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- White, M. D. 2019. Nudging Merit Goods: Conceptual, Normative, and Practical Connections. *Forum for Social Economics*, 48(3), 248-263.

Yıldırım, S. & Akyol, S., (2022). Covid-19 Aşısına Maliye Teorisinden Bakmak: Erdemli Mallar Bağlamında Bir İnceleme. *Politik Ekonomik Kuram*, 6(2), 473-499.

Doi:10.30586/pek.1164519

-
- Yıldız, Z. Gencer E. ve Gezegen, N. F. 2021. Covid 19 pandemi sürecinde geliştirilen aşılara karşı bireylerin tutumlarının değerlendirilmesi üzerine uygulamalı bir çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3), 877-889.
- Yılmaz, H. İlke, B. Turgut, G. Çıtlak, O. Mert, B. Paralı, M. E. Aktaş, A. ve Alimoğlu, O. 2021. Türkiye’de İnsanların COVID-19 Aşısına Bakışı. *Dicle Tıp Dergisi*, 48(3), 583-594.
- Zülfüoğlu, Ö. ve Soydan, N. Yılmaz, T. 2019. Topluma Hizmet Uygulamaları Dersinin Maliye Bölümü Öğrencilerinin Erdemli Mal Ve Hizmetlere Bakış Açısı Üzerindeki Etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 41(1), 278-296.

Etik Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Politik Ekonomik Kuram Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, Politik Ekonomik Kuram has no responsibility and all responsibility belongs to the authors of the study.